

4. MANN OVER BORD – OM MANGELN PÅ SKJELETTDELER, FUNNFATTIGDOM OG SYMBOLBRUK I RØYS- OG HAUGKONSTRUKSJONER

*Christian Løchsen Rødsrud*¹

Da gravfeltet på Skillingstad (se kapittel 3 i denne boken) ble registrert, ble lokaliteten beskrevet som et felt med rydningsrøyser, der enkelte røyser skilte seg noe ut og muligens kunne representere graver (Hansen 2012:46). Før utgravningens oppstart var skogen på feltet hogget ned, og strukturene kom tydeligere frem. Røysfeltet ble i løpet av utgravningen omdefinert til et gravfelt, men et karakteristisk trekk ved gravene var likevel funnfattigdom. Definisjonen av grav fordrer i utgangspunktet at den må inneholde synlige spor etter den avdøde (Wangen 2009). Også Terje Gansum (2004:195–199) har vært opptatt av dette når han oppfordrer til å fokusere på haugkonstruksjonen og ikke anta en forutinntatt holdning om at røys- og haugkonstruksjonene må forbindes med graver. Av språklige grunner vil jeg likevel ikke utelukkende benytte meg av det mer nøytrale begrepet anlegg (for ritualer), fordi diskusjonen i det følgende skal handle om hvorvidt røysene på Skillingstad kan være graver eller ikke. I denne artikkelen vil fenomenet funntomhet debatteres nærmere, og det er fire temaer som særlig vil diskuteres: Er anleggene graver, rydningsrøyser eller noe annet? Hva representerer mangelen på skjelettresten? Hvorfor er inventaret så funnfattig? Hvordan skal den symbolske betydningen av minnesmerker i landskapet forstås?

4.1 BAKGRUNN

Området som skulle undersøkes, omfattet 35 av de over 100 registrerte røysene på Skillingstad. I forbindelse med utgravningen fremkom ytterligere seks røyser, totalt 41 undersøkelsesobjekter. De sistnevnte ble funnet ved flateavdekking mellom de registrerte røysene og helt i ytterkanten av feltet. Enkelte var også delvis fjernet av den tilgrensende åkeren. Dette innebærer at feltet opprinnelig har vært noe større

enn det registreringene viser. Ikke bare ligger det flere røyser innenfor det registrerte feltet, men trolig har også flere røyser forsvunnet i forbindelse med jordbruksvirksomhet.

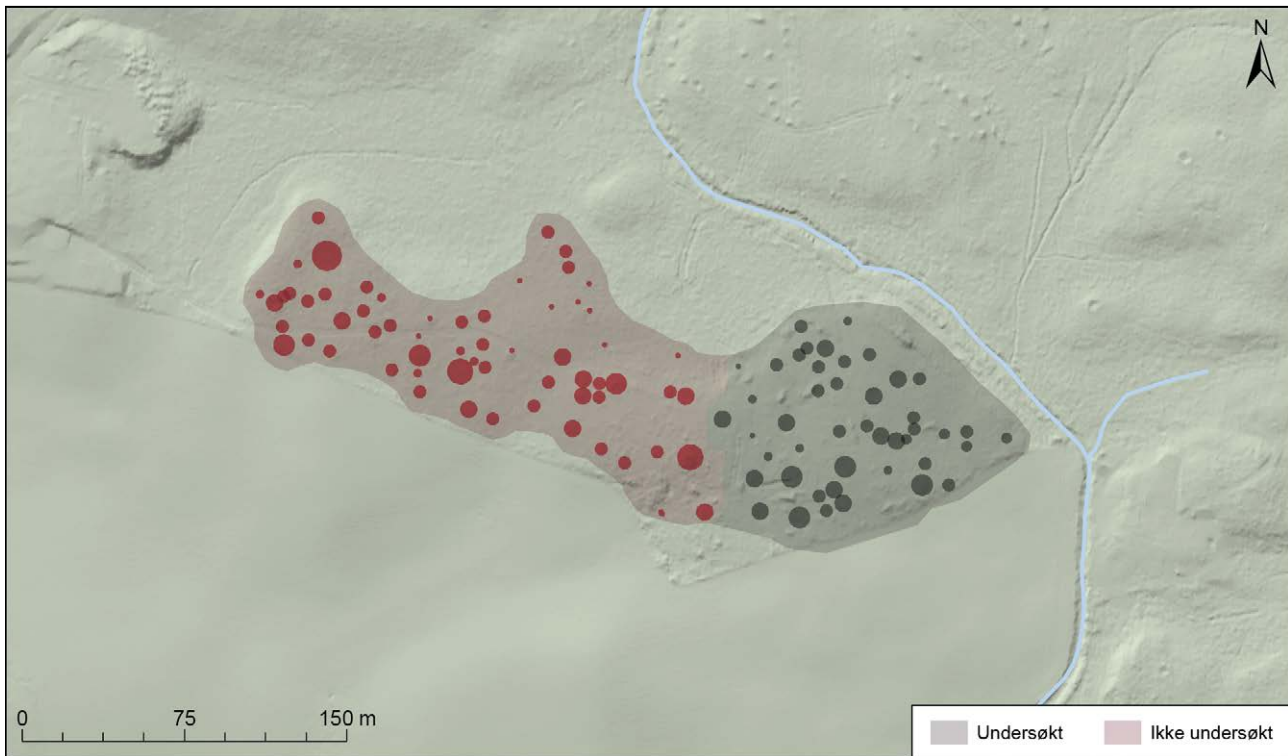
Resten av feltet ble imidlertid ikke undersøkt da kun deler av lokaliteten ble påvirket av veiutbyggingen (se figur 4.1). I den vestre delen av Skillingstad-feltet ligger flere større røyser. Disse er sannsynligvis også graver, og viser at gravfeltets utbredelse er langt større enn den delen som er undersøkt i øst.

Av de 41 undersøkte røysene ble det påvist beinrester i tre anlegg. Bein fra to av anleggene var imidlertid trolig fra dyr og sekundært deponert i røysene. I ett anlegg ble det også observert mulige rester av nedbrutt bein, men bevaringsgraden var så dårlig at dette ikke kan bekreftes. Det ble heller ikke funnet store mengder gjenstander. Kun 13 av 41 anlegg inneholdt gjenstandsmateriale, og mye av dette var så fragmentarisk at gjenstandene ikke kunne defineres. 29 av 41 undersøkte røyser hadde kantkjede. Ingen lag eller konstruksjonselementer ble påtruffet inni røysene, men de underste lagene med stein hadde en del jordmasser omkring seg. Samlet åpner dette for å diskutere funnfattigdom og symboltunge ritualer, men først vil jeg diskutere hvorvidt røysene bør defineres som grav-/eller rydningsrøyser.

4.2 GRAVER ELLER RYDNINGSRØYSER

Etter hogst og fremrensing av feltet var det klart at alle røysene var fine og runde i formen, og ingen overlappet hverandre (figur 4.3). Den metodiske fremgangsmåten ble derfor justert fra begynnelsen av feltarbeidet, slik at røysene ble gravd for hånd fremfor å snittes med gravemaskin. Allerede i første røys ble det gjort funn

¹ Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

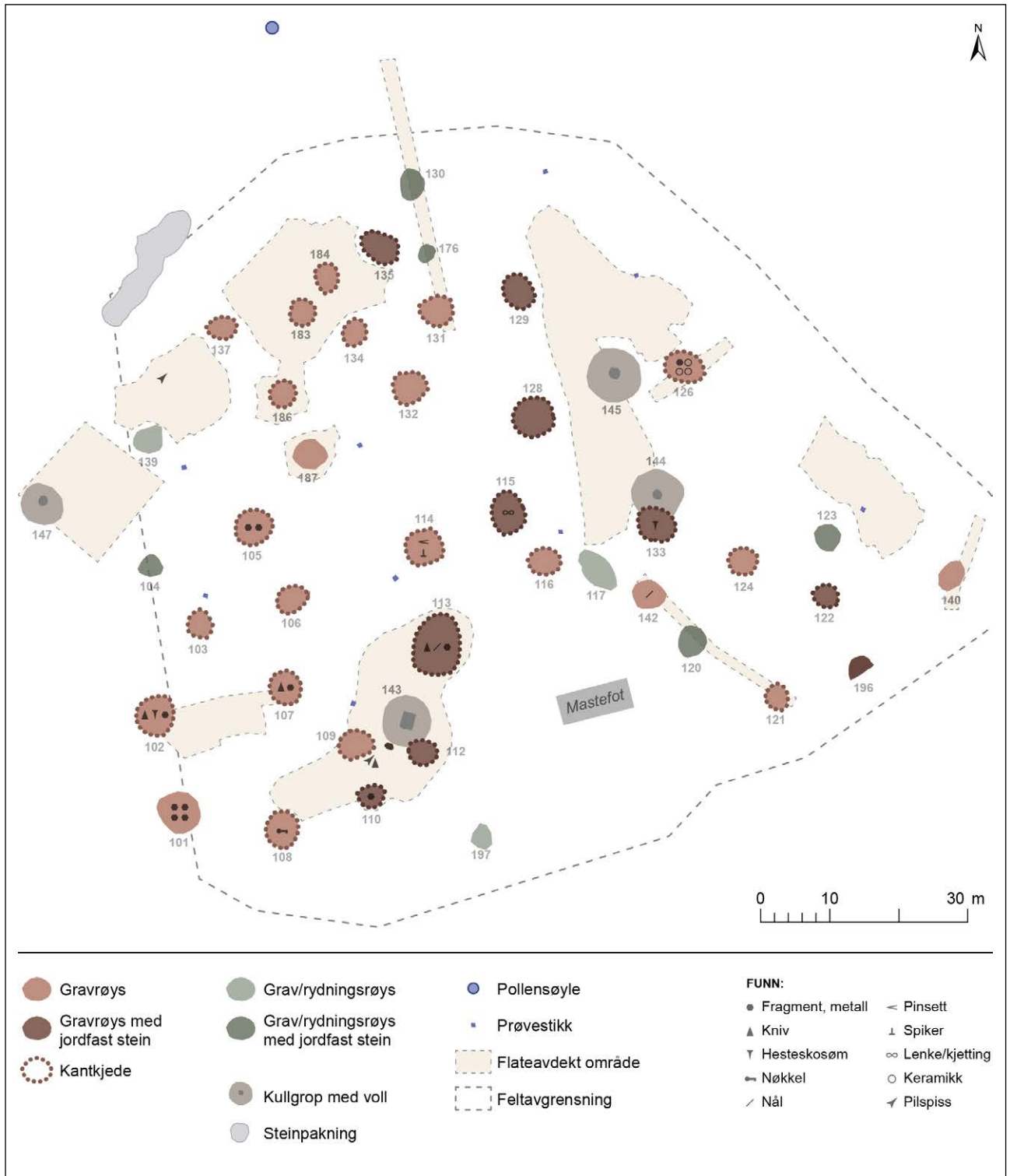

Figur 4.1. Røysfeltet på Skillingstad. Den vestre delen av lokaliteten med rødlig signatur representerer den delen av feltet som ikke er arkeologisk undersøkt, mens den østre delen med enkeltminner i gråtoner ble undersøkt i 2015. Kart: Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

av en kniv og en nål av jern, samt en gjenstand av bly. Røysen hadde i tillegg spor etter en kantkjede.

For å fastslå potensialet for eventuell dyrkning på feltet ble det blant annet utført prøvestikk mellom røysene. Hverken prøvestikk eller prøver fra de ulike jordprofilene som ble etablert på feltet, avslørte noen direkte spor etter jordbruk på stedet. Pollenanalyse og mikromorfologiske studier har imidlertid avslørt at området ble avskoget gjennom avsviing og deretter gjødlet og muligvis dyrket i et kort tidsrom og deretter beitet mens røysfeltet var i bruk (se kapittel 3 i denne boken). Etter prøvestikking ble det fokusert på å rense frem alle røysene på feltet for å skaffe bedre oversikt over landskapsrommet. Det ble da klart at så godt som hele flaten var utnyttet, og at alle røysene lå isolert fra hverandre uten å vokse sammen (jf. figur 4.2 og 4.3). I forbindelse med undersøkelser av røysfeltene Vinkeln og Bällstalund i Sverige (Appelgren & Nilsson 2007) er også mangel på dyrkningsflater og andre boplassspor bemerket som et element som taler for en tolkning

som graver fremfor rydningsrøys. Videre var røysene på Skillingstad oppbygd av relativt jevnstore stein, men enkelte (16) tok utgangspunkt i større jordfaste stein på feltet. Det ble også definert fotkjede på 29 av røysene og C14-dateringer fra røysene sprer seg fra førromersk jernalder og opp til merovingertid, mens trekull fra toppen av røysene generelt har gitt dateringer til 1500-tallet og senere (se tabell 4.1 og kapittel 3 i denne boken). Generelt var røysene bygd opp av 2–3 lag med stein. Ingen lag eller konstruksjonselementer ble påtruffet inni røysene, men de nederste lagene med stein hadde en del jordmasser omkring seg (for ytterligere detaljer om røysene, se bokens kapittel 3). Dette står i kontrast til rydningsrøysene som ble undersøkt på andre felt, som Gjærлу, Prestegården og Skramstad (se kapittel 5 i denne boken), der røysene ofte ble funnet spredt, noen ganger sammenvokst eller ryddet til en side av feltet. Som hovedregel var også steinene i rydningsrøysene mer blandet i størrelse enn røysene på Skillingstad.

Figur 4.2. Kart over den utgravde delen av røysfeltet på Skillingstad. Kart: Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

Gravrøyser								
A-nr. P-nr.	Lengde og bredde (m)	Kantkjede	Jordfast stein	Gjenstand, unr.	Vedart	BP-datering	Datering, 2 Σ	Labnr.
A101, 5011	6,5 x 5,7			Fragment, 20, 21, 22, 26.	Bartre/furu	914 \pm 27	1030–1190 e.Kr.	Ua-53341
A102, 5032	6 x 5,4	X		Kniv, 6. Søm, 14. Fragment, 32.	Bartre, over røyssen	320 \pm 30	1520–1795 e.Kr.	Beta-442719
A103	4,1 x 3,6	X						
A105	5,6 x 5	X		Fragment, 24, 25.				
A106, 5067	4,6 x 3,7	X			Løvtre	2220 \pm 30	360–170 f.Kr.	Beta-442733
A107, 5026	5 x 4,6	X		Kniv, 7. Fragment, 23.	Selje/osp	1610 \pm 30	415–560 e.Kr.	Beta-442717
A108, 5059	5,4 x 4,7	X		Nøkkel, 4. Bein, 40	Bjørk	1650 \pm 30	385–535 e.Kr.	Beta-442730
A109, 5052	5 x 4	X			Furu	6760 \pm 30	5725–5620 f.Kr.	Beta-442728
A110	3,8 x 3,2	X	X	Fragment, 19.				
A112	4,3 x 3,7	X	X					
A113, 5004	9 x 6,8	X	X	Kniv, 5. Nål, 9. Fragment, 33.	Selje/osp	2410 \pm 30	735–400 f.Kr.	Beta-442712
A114, 5007	5,7 x 5,7	X		Pinsett, 1. Spiker, 17. Bein, 42.	Bjørk	1600 \pm 30	400–545 e.Kr.	Beta-442713
A115	6,1 x 4,8	X	X	Lenke, 13				
A116	4,7 x 4	X						
A121, 5051	3,9 x 3,2	X		Slagg, 43, 44.	Løvtre	1850 \pm 30	125–315 e.Kr.	Beta-442727
A122, 5073	3,8 x 3,3	X	X		Bartre, over røyssen	270 \pm 30	1645–1950 e.Kr.	Beta-442736
A124, 5086	4,1 x 4	X			Furu, over røyssen	334 \pm 26	1470–1650 e.Kr.	Ua-53350
A126, 5070, 5082	6 x 4,3	X		Fragment, 30. Keramikk, 34, 35, 36. Bein, 38, 39.	Bjørk	2460 \pm 30 1320 \pm 28	345–55 f.Kr. 650–770 e.Kr.	Beta-442738
A128	6 x 5,9	X	X					
A129, 5053	5,2 x 4,1	X	X		Løvtre	2010 \pm 30	50 f.Kr – 65 e.Kr.	Beta-442729
A131	4,8 x 4,4	X						
A132, 5060	4,9 x 4,4	X			Osp	5760 \pm 30	4690–4520 f.Kr.	Beta-442731
A133, 5048	5,9 x 5	X	X	Søm, 15.	Bjørk	2290 \pm 30	395–205 f.Kr.	Beta-442725
A134, 5062	4,1 x 3,4	X			Furu, gran, over røyssen	325 \pm 27	1480–1650 e.Kr.	Ua-53344
A135	6 x 4,3	X	X					
A137, 5066	4,4 x 3,5	X			Furu	1540 \pm 30	425–600 e.Kr.	Beta-442732

A140, 5069	4,7 x 3,4				Selje	1320±30	655–770 e.Kr.	Beta-442734
A142, 5050	4,9 x 4,2		X	Nål, 12.	Furu	7940±30	7030–6685 f.Kr.	Beta-442726
A183	3,9 x 3,6	X						
A184	4,3 x 3,4	X	X					
A186, 5074	4,1 x 3,6	X			Furu, over røysen	302±26	1490–1650 e.Kr.	Ua-53347
A187, 5087	5,2 x 4,4				Furu, over røysen	341±26	1470–1640 e.Kr.	Ua-53352
A196	4 x 2,5	X						
Enklere røysen								
A-nr. P-nr.	Lengde og bredde (m)	Kantkjede	Jordfast stein	Gjenstand	Vedart	BP-datering	Datering, 2Σ	Labnr.
A104, 5002	3,5 x 3,3		X		Furu, over røysen	310±30	1455–1645 e.Kr.	Beta-442710
A117	7,2 x 4							
A120	4,8 x 4,2		X					
A123	4,2 x 3,7		X					
A130, 5013	4,8 x 3,6		X		Bartre, over røysen	230±30	1650–1950 e.Kr.	Beta-442715
A139	4,8 x 4							
A176	2,8 x 2,4		X					
A197	4 x 3							

Tabell 4.1. Oversikt over konstruksjonselementer, gjenstandsfunn og dateringer fra de undersøkte røysene på Skillingstad. Unnr. viser til undernummer for museumsnummeret C60195.

Åtte av de undersøkte røysene var forholdsvis små, og skilte seg ut ved en mindre forseggjort konstruksjon samt mangel på kantkjede og funn (se enklere røysen i Tabell 4.1). Disse enklere røysene lå delvis samlet på kanten av den nordre delen av flaten, like ovenfor myrområdet der pollensøylen ble samlet inn. Ut fra oppbyggingen er det uvisst om disse representerer rydningsrøysen eller en enklere form for graver, men det helhetlige og ryddige uttrykket på røysfeltet forsterker sannsynligheten for at de har vært graver. Siden det ikke ble funnet entydige spor etter dyrkning inne på røysfeltet, er avstanden fra kjent åkermark uforholdsmessig stor sett fra et rydningsperspektiv. Området kan imidlertid godt ha fungert som beitemark både før og samtidig med at feltet ble brukt til gravlegging. Rydningsrøysen på gravfelt er også et kjent fenomen fra By, hvor 18 av 104 av de utgravde haugene ble definert som rydningsrøysen (Martens 1969:15) og likeledes på Gardberg med Einang-stenen i Vestre-Slidre, Oppland. Ved Wenche Slomanns opptelling omfattet Gardberg-feltet 834 minner fra fortiden,

herunder 550 sikre og nesten sikre gravrøysen, 98 usikre gravrøysen, 36 «dyregraver», 83 rydningsrøysen, tre åkerreiner, 20 hustufter samt 28 steinsamlinger som kan være natur og/eller tilfeldige (Slomann 1971:21). I tillegg kan Aurtandefeltet i Lesja også nevnes. Dette feltet er aldri arkeologisk undersøkt, men det omfatter om lag 250 dekar med røysen, og det er fremkommet enkeltfunn som kan dateres til vikingtid (Kjelland 1996:10–11). I bygdebok for Lesja omtales det som et rent gravfelt, men Ingunn Holm (2015:27) har tatt til orde for at også dette feltet må være en blanding av rydningsrøysen og gravrøysen.

Mens det i norsk forskning på røysen gjerne er lagt til grunn et dikotomisk skille mellom grav- og rydningsrøysen, ligger fokus i mange svenske arbeider på at kategoriene ikke alltid er lett å skille (Svanberg 2000; Kraft 2005; Häggström 2007; Hansson 2008). Det finnes rydningsrøysen med gjenstandsmateriale og levninger av menneskeknokler og graver som mangler spor etter begravelse. I tillegg kommer møysommelig oppbygde anlegg som ikke passer noen av kategoriene.

Figur 4.3. Dronefotografi over røysfeltet på Skillingsstad. Ytterligere seks røysjer fremkom i tomrommene mellom røysene på dette bildet ved videre rensing på feltet. To yngre kullgroper er også godt synlig på bildet. Foto: Magne Samdal, KHM.

De kan ha indre konstruksjonsdetaljer og inneholde funn, men mangler menneskelige levninger. Anders Kraft kaller dem "en möjlig diffus form av grav" som henger sammen med jordbruksritualer der det benyttes rydningsstein i røysoverbygningen (Kraft 2005:110–111). I sin rapport fra undersøkelsene av røysfeltet på Farstorp i Nässjö kommune i Småland kaller Maria Petersson (2015) slike røysjer *komplekse steinrøysjer*. Peterssons undersøkelse viser at disse røysene har flere likhetstrekk med røysene fra Skillingsstad, i form av avgrensede konstruksjoner med kantkjede og tilstedeværelse av spredte funn, men uten klare levninger etter begravelse av mennesker.

4.3 MANGEL PÅ SKJELETTRESTER

Som nevnt ble det kun påvist beinrester i tre av 41 anlegg. I en av røysene ble det observert mulige rester av nedbrutt bein, men bevaringsgraden var så dårlig at dette ikke er noen sikker bedømming. Beina i de to andre anleggene ble tolket som sekundært deponerte dyrebein. Situasjonen likner på mange måter gravfeltet på Vereide i Gloppen, Sogn og Fjordane, der mangelen

på skjelettresten i gravene også var påfallende. Blant 20 graver åpnet av Eldrid Straume, Wenche Slomann og Per Jahn Lavik mellom 1950 og 1960 inneholdt kun én bein, bjørneklør og en kam, mens de resterende var helt funntomme (Dommasnes 1997:58–67). I gravningsperioden 1990–1994 ble det åpnet 32 anlegg, og kun fire av disse inneholdt noen få fragmenter av bein: i ett tilfelle menneskebein, to tilfeller dyrebein mens det siste kun var observerbart gjennom mikroskop og ikke lot seg artsbestemme (Dommasnes 1997:69–99, 132–133). Vereide-feltet er for øvrig sammenliknet med gravfeltet på Løvik, Aukra i Møre og Romsdal, som også var preget av «tomme» røysjer (Løken 1975; Pettersen & Scheen 1977).

Mangelen på bein kan skyldes at bevaringsforholdene i røysene var ekstremt dårlige (se også Håggström 2007:74). I graver der det ikke er nedlagt materiale som levner spor, og hvor bevaringsforholdene for bein er dårlige, vil dermed eventuelle graver fremstå som helt funntomme. Røysene på Skillingsstad var homogent oppbygde, og det ble ikke påvist noen indre, beskyttende gravkonstruksjon i noen av dem. Det ble heller ikke oppdaget tydelige nedgravninger under noen av

røysene. En eventuell begravelse må derfor ha blitt anlagt over undergrunnen. Røysene besto primært av stein, og regn og vind kunne dermed lett trenge inn i røysene og bryte ned gjenstander og organisk materiale. Tilgang på oksygen fremskynder forråtnelse av organisk materiale og oksidering/korrosjon av metaller, og på Skillingstad skaper jordbunnsforholdene med åpne steinrøyser en situasjon der oksygen og nedbør kommer lett i kontakt med gjenstandene. I tillegg til det ovennevnte kunne representanter for Statens vegvesen bekrefte forekomster av alunskifer og svartskifer i undergrunnen på Skillingstad. Alunskifer er en såkalt reaktiv bergart. Ved å eksponere alunskiferen vil oksygenet i eventuelt vann og/eller luft starte en kjemisk reaksjon i bergarten. Sulfider i alunskifer vil reagere med vann og danne svovelsyre. Slike syredannende bergarter fører med seg en rekke miljømessige problemstillinger, men kan også være en medvirkende årsak til dårlige bevaringsforhold for gjenstander i røysene. Den totale mangelen på bein antyder at det kan være snakk om skjelettgraver lagt direkte på flat mark. Det finnes dessverre ikke komparativt gravmateriale med skjelettgraver fra tilsvarende undergrunnsforhold som gjør det mulig å av- eller bekrefte denne hypotesen.

Brente bein bevares normalt sett bedre, men bein fra en kremasjon kan også være deponert et annet sted. I mange av gravene med brente bein fra den døde er mengden av brente bein langt under det som blir igjen etter brenning av et voksent individ (Holck 1986:44, 140; Bennett 1987:78; Sigvallius 1994:15; Artelius 2000:211–213, 226; Mansrud 2004, 2008). I flere tilfeller er beinmengden så fragmentarisk at det ikke lar seg gjøre å foreta en alders- eller kjønnsbestemmelse. På gravplassen Gualöv i Skåne, Sverige er det også påvist at bein fra samme individ kan ha blitt lagt ned i flere anlegg (bålplasser og graver) på samme gravfelt (Arcini mfl. 2007:162). Undersøkelser av brannbegravelser fra eldre jernalder i Mälardalsområdet i Sverige har også vist at det systematisk er tatt vare på utvalgte deler av skjelettet, mens andre mangler (Bennett 1987:122–124), mens en britisk studie viser at beina også kan ha blitt brukt som relikvier av de etterlevende (Bruck 2009). Det må bety at bein fra den døde er benyttet i andre sammenhenger enn de nedleggelsene som kalles graver, for eksempel strødd over hav/innsjø/myr. Det finnes etnologiske paralleller for en slik tradisjon (Kaliff & Oestigaard 2004). Videre har Richard Bradley (2016:41) vist at det er sammenfall mellom bortfall av våpen i britiske bronsealdergraver og opptakten til deponering i våtmark. Dersom de døde ble helt eller delvis deponert i kontekster med rennende vann, er sannsynligheten for å gjenfinne dem forsvinnende liten.

En annen mulighet er at beinrester ble spredt utover en dyrkningsflate. Kajsja Håringe Frisberg (2005:155) har i den forbindelse foreslått at forholdet til naturen og et syklisk tidsperspektiv i forhistorisk tid kan forklare skikken med å deponere bein på ulike steder. Ved å redeponere restene av de døde på ulike steder i naturen kunne nytt liv skapes og de døde ble transformert til symbolsk mat/næring som ville gi bedre leveforhold for etterkommerne. Ideen om gjenfødelse gjennom beinrester kan også gjenfinnes i den norrøne myten om Tors geitebukker som sprang til liv neste dag etter å ha blitt fortært (Eliade 1998:100–102). Det sykliske regenerasjonsperspektivet er for øvrig også forbundet med jordfestegraver i enkelte eksempler fra de skriftlige kildene, der for eksempel Olav Geirstadalv gjenoppstår som Olav den hellige eller i Kettils Saga der kong Farmarr og hans sønn Boðmóðr tilba og ofret ved en hellig haug som aldri ble snødekt, dvs. ikke lot seg påvirke av årstidene (Ellis 1968 [1943]:101, 104, 113). Gravritualer skaper også muligheter for å reetablere sosiale relasjoner mellom de gjenlevende. Som en fjern etnografisk parallell kan nevnes melanesiske seremonier der den avdødes personlige komponenter og essenser og i enkelte tilfeller de dødes levninger ble omfordelt (Fowler 2004:90, 97). Individet kan dermed fortsette å eksistere i gruppesubstansen ved at de fysiske elementene fra kroppen oppbevares og benyttes symbolsk i ritualer (Mansrud 2008:388; Jones 2012:181). De dødes knokler assosieres da gjerne med udødelig åndelighet, fellesskap og gruppens regenerasjon (Helms 1998:27–28). Fenomenet fragmentarisk representasjon av bein i graver opptrer krysskulturelt i store deler av Europa, og John Chapman (2000; Chapman & Gaydarska 2007) har tatt til orde for en oppstykket personforståelse gjennom fragmentering og redistribusjon av menneskekroppen. Knokler fra døde mennesker er da også gjenfunnet i en rekke arkeologiske sammenhenger, som stolpehull, grøfter, groper, brønner, åkersystemer, diker, myrer og vann (Mansrud 2008:390 med videre referanser; Bradley 2016:41). Chapman (2000:146) tenker seg at beindeponeringene har representert en kollektiv identitet og et nærvær mellom de døde og levende som en måte å redistribuere essensen tilbake til kosmos.

I de tilfeller der brenningen av den døde fant sted et annet sted enn der graven ble lagt, kan også noe av beinmengden ha blitt etterlatt på det stedet der brenningen skjedde. Det er for eksempel gjort en undersøkelse av bronsealdergraver i England som viser at blant 10 000 kremasjonsgraver er det kun kjent ca. 100 kremasjonsplasser (McKinley 1997:132–137). Dersom det var et skille mellom haugreising/røyslegging og brenning av den døde, at de to hendelsene hadde ulik mening og ikke nødvendigvis måtte skje samtidig, blir

det også lettere å tenke seg at den døde levninger ved noen anledninger ikke ble nedlagt i haugen/røysa (Skre 1998:212). Nedleggelse av enn mindre mengde bein enn det som blir igjen etter en kremasjon, vil også medføre at sjansen for bevaring av enkelte beindeler blir mindre. Ytterligere en mulighet som har vært luftet i arkeologisk sammenheng, er at beina etter kremasjon har blitt knust eller malt opp til mel og strødd utover graven slik at de ikke levner spor, eller at den døde er begravet et annet sted og at anleggene snarere skal tolkes som kultiske anlegg med en mer symbolsk tilknytning til de avdøde (Sigvallius 1994:28; Kaliff 1997; Renck 2000:210; Frisberg 2005:150–153; Appelgren & Nilsson 2007:129). Med andre ord kan trolig hverken kremasjons- eller jordfestegraver utelukkes på Skillingstad.

4.4 MONUMENTER UTEN GRAV

Fenomenet med tomme graver har vært kjent siden 1800-tallet, og flere ulike tolkninger har blitt fremsatt (Andersen 1951; Björkhager 1992; Ericsson & Runcis 1995:35; Frisberg 2005:152–153; Häggström 2007:74). En mulighet er at anleggene er kenotafer, minnesmerker over noen som er begravd på en annen plass eller omkommet under omstendigheter som gjorde at de ikke kunne begraves på tradisjonelt vis (den døde kan for eksempel ha falt i et slag eller forlist på sjøen – se f.eks. avsnittet om Eggjasteinen under kapittel 4.6). Andre tilnærminger er at det var skjelettgraver, som dermed ikke levnet spor, eller at det dreide seg om barnegraver fordi disse er underrepresentert i det osteologiske materialet. Sistnevnte tolkning kan trolig avslås ettersom det finnes et ganske betydelig antall barnegraver i det østnorske branngravsmaterialet (Holck 1986). Det bør også nevnes at det er kjent tilfeller der hauger uten synlig begravelse er påbygd, og hvor det er anlagt graver i den yngre delen av haugen (Andersen 1951:92; Zachrisson 1994). Dette viser hvordan de eldre monumentene har blitt tillagt betydning i senere perioder hvor man har forsøkt å knytte seg til fortidens materielle levninger (Fahlander 2016).

Teorien om kenotafer er i den senere tid også noe svekket. Alf Ericsson og Janis Runcis (1995:37–38) fokuserer på hvordan man i svært varierende grad tok vare på beina og etterbehandlet dem før en eventuell deponering. En total mangel på bein kan i så måte være en variant av denne variasjonen i beinmengde. Flere forskere har også i økende grad forsøkt å endre fokus fra den døde til de som utførte ritualet (Ericsson & Runcis 1995; Artelius 2000; Melheim 2001; Rødsrud 2004; Mansrud 2008; Wangen 2009). Dette utgangspunktet flytter det teoretiske perspektivet fra den døde til de levende, og fraværet av bein kan heller ha hatt

en bestemt mening i den religiøse helhet som gravritualene var en del av. Vivian Wangen (2009), Lene Melheim (2001:43) og til en viss grad Liv Helga Dommasnes (1997) tolker dette som at anleggene ble oppfattet som monumenter over de døde, men at deponering av beina ikke var sentralt. De argumenterer for at anleggene ikke var graver, men åsted for døderitualer. Ritualene rundt selve kremeringen var det viktige, og selve nedleggelsen av restene etter den døde hadde mindre betydning. Det kan hevdes at graven ble brukt av de etterlevende i kommunikasjon med åndelige makter, der ritualene kan ha gitt mening til deltakerne ved å gjøre forestillinger om død, verdens ende og eventuelt liv etter døden forståelig. Gravfeltet kan ha symbolisert og kommunisert en helhetstanke som igjen har påvirket aktørene i videre rituelle handlinger på feltet. Ulik fokus på deponeringen der enkelte røyser inneholder enkeltfunn, kan være uttrykk for en viss variasjon og forandring i skikken, mens anleggene likevel ble konstruert etter samme formkrav fordi tidligere anleggs *tause diskurs* har virket strukturerende på aktørenes utførelse av ritualer (Rødsrud 2003:47).

I sin studie av gravene på Romerike kommer Dagfinn Skre (1998:198) frem til at flere av de gravhaugene som Jan Petersen (se også Petersen 1924) undersøkte i 1920 og 1921 var tomme, eller det fantes begravelse som så ut til å være sekundære i forhold til byggingen av haugen. Også i det britiske landskapet Cornwall er det i bronsealder kjent en rekke røyser og hauger som ikke inneholder begravelse (Jones 2008:155; 2012:174, 180–181). Det som betegnes som gravhauger, ble altså bygd ved andre anledninger enn jordfesting, og med andre formål enn å romme levningene etter en død person. Gravgjemme kan dermed ikke ha vært haugens eneste funksjon, og kanskje heller ikke dens primære? Skre (1998:198–206) setter, med inspirasjon fra Torun Zachrisson (1994), haugkonstruksjonene først og fremst i forbindelse med arv og rett til jord. Dette er kanskje særlig aktuelt fra folkevandringstid/merovingertid og fremover, men Zachrisson (1994:231–232) tenker seg at retten kan trekkes helt tilbake til romertid. Haugene har, i Skre og Zachrissons forståelse, vært av betydning for etterkommerne som vitnemål om deres rett til å besitte jorden og fastslå arvingenes rett til jorden. I en slik sammenheng er ikke gjenstandsinventar og gravgjemme de viktigste elementene ved reisingen av monumentet. Hvis monumentene har hatt en primærfunksjon som markører av grenser/revir, er det lite viktig om de inneholder menneskelevninger eller ei. Jeg vil komme tilbake til dette i kapittelet om røys- og haugkonstruksjon i de skriftlige kildene (kapittel 4.6).

4.5 FUNNFATTIGDOM

Kun 13 av 41 anlegg på Skillingstad inneholdt gjenstandsmateriale, og mye av dette var så fragmentarisk at gjenstandene ikke kunne defineres. Dette kan synes å likne situasjonen på Gardberg-feltet, der Wenche Slomann (1971:17) lot utgrave 15 røyser i 1959. Gravningene ga ingen daterbare funn, bare brente bein i enkelte av gravrøysene (C 29878–80). Vereide-feltet er også tidligere trukket frem, med 19 av 20 funntomme graver fra perioden før 1960 og 24 av 32 funntomme graver fra 1990-tallet hvis kullprøver ikke regnes som funn (Dommasnes 1997:58–99, 183–187). En liknende parallell som ikke er direkte overførbar, er gravleggingssituasjonen i Øst-Anglia på 400–500-tallet e.Kr. I denne perioden var bruken av gravgods fallende, og kun halvparten av gravene har etterlatt gravgods, eller i det minste gravgods som levner arkeologiske spor (Hoggett 2010:96).

Typisk for gravene fra yngre bronsealder og førromersk jernalder er at funn sjelden forekommer, og at det er liten typevariasjon (Shetelig 1912; Hougen 1924; Solberg 2000). Funninventaret øker i enkeltgraver utover i romertid og folkevandringstid, men det er ikke før i yngre jernalder at det jevnt over blir et rikholdig inventar i gravene. Det kan være grunn til å tro at den gradvise økningen i gravgods oppstår noe senere i Innlands-Norge enn i kystnære strøk. Ser man for eksempel til gravfeltet på By i Løten, er gravgodset jevnt over sparsommelig i eldre jernalder sammenliknet med yngre jernalder. Det mer begrensede funnmaterialet fra gravene datert til eldre jernalder har imidlertid klare paralleller med funnmaterialet fra Skillingstad. Med hensyn til gravskikken i eldre jernalder skriver Martens (1969:36–37) at «*Etter alt å dømme har altså brannflak, urnebranngroper, vanlige branngroper og urnegraver vært benyttet ved siden av hverandre under hele eldre jernalder, og i noen tilfeller finner vi flere gravformer representert i samme haug. Alle de gravene vi hittil har behandlet, har vært dekket av runde røyser. De fleste røysene har vært nokså lave og et flertall av dem har hatt fotkjede*». Det samme funnbildet er også tilfellet på gravfeltene rundt om i Romerike, der gjenstandsmaterialet er enkelt i eldre jernalder og voksende utover i vikingtid (Skre 1998:220–224).

Funnfattige graver er, som nevnt, ofte satt i forbindelse med diskusjonen om hvorvidt røyser bør oppfattes som rydningsrøyser eller gravrøyser. Det er nærmest umulig å konkludere med sikkerhet, men utseende på røysene og konteksten generelt er viktig for fortolkningen av anleggene. Anlegg med enhetlig og forseggjort utseende tolkes ofte som graver hvis det er andre sikre gravanlegg på samme felt. En forsterkende effekt vil også være mangel på alminnelige tegn til dyrkning i umiddelbar nærhet. Imidlertid må det understrekes at

funntomme monumenter også kan representere andre typer av ritualer som har funnet sted på et gravfelt. Maria Petersson (2015:88, 154–155) kobler for eksempel de komplekse steinrøysene på Farstorp (nevnt i kapittel 4.2) som spor etter ritualer utført i forbindelse med bruken av stedet, og særlig knyttet til et fruktbarhetsperspektiv i et landskap med dyrkning og beitemark.

De morfologiske trekkene var trolig også en av de viktigste definisjonsfaktorene for Wenche Slomann (1971:17) i sitt arbeid med røysene på Gardberg, der hun fremhever hvordan hun fikk stor erfaring i hvordan disse anleggene var konstruert, uten å levne tvil om deres funksjon som gravmonumenter (se for øvrig figur 4.3). Et moment som skiller både By-feltet og Gardberg-feltet fra Skillingstad, er enkelte gravfunn fra eldre jernalder med et mer definerbart gjenstandsinhold i tillegg til en mengde enkle røyser. På By-feltet er det enkelte romertidsfunn som utpeker seg (Martens 1969), mens folkevandringstiden er best representert på Gardberg (Slomann 1971). Det kan være tilfeldig at det ikke er fremkommet noen røyser med mer rikholdige funn på Skillingstad, og det må bemerkes at de største og mest prangende røysene på feltet ikke er undersøkt, og at over halvparten av røysfeltet fremdeles ligger bevar. Til tross for enkelte rikholdige funn er likevel en hovedregel at røysene på både By og Gardberg er enkelt utstyrt. Trekker man inn Vereide-feltet fra Vestlandet som en parallell, er det også her kjent to mer rikholdige graver (H39 med en kniv og litt slagg og H11 med mulig fil, fragmenter av jern og slagg), mens et fåtall andre anlegg inneholdt brynefragmenter og andre ubestembare gjenstander (Dommasnes 1997:183–187). Kun et fåtall av røysene på Gardbergfeltet er faglig undersøkt, men svært mange av røysene synes å være plyndret/forstyrret (Slomann 1971:29). Mangelen på innleverte funn kan tyde på at de har inneholdt et enkelt materiale som ikke har blitt ivaretatt og sendt inn til universitetsmuseene i Bergen og Oslo (Slomann 1971:29).

Et moment som sjeldent trekkes frem i diskusjonen om gravrøyser og rydningsrøyser, er en sammenlikning med jordbygde gravhauger. Ikke sjelden er også slike hauger på større gravfelt funntomme (Frisberg 2005:152), og jeg vil her oppgi noen eksempler på funntomhet som ikke kan forklares gjennom et rydningsperspektiv.

Nicolay Nicolaysen har gravd mange gravfelt hvor det fremgår at funnomfanget er lite, men for å holde parallellen så lokal som mulig vil jeg trekke frem gravfeltet på Her-Sau (Hersau/Hersaug) og Sveinhaug i Ringsaker på Hedmarken. Her undersøkte Nicolaysen (1879) 38 gravmonumenter, hvorav 29 rundhauger, to langhauger, to runde og fem firkantede steinlegginger, på tre gravfelt. Tradisjonelt stilles det ikke spørsmål

om jordhauger kan representere noe annet enn graver, da det ikke gir mening å rydde bort dyrkbar jord på samme måte som det gjøres med stein. Det kan imidlertid stilles spørsmål om å rydde bort dyrkbar jord kan ses på som et offer til guder og forfedre for å kunne fortsette drift på gården. Dette er et lite utforsket felt, men det er imidlertid ikke formålstjenlig å forfølge denne tankegangen videre her hvor røyser er hovedkategori.

Det ble ikke påvist ubrente skjelettdeler i noen av haugene på Her-Sau og Sveinhaug, men i oppsummeringen skriver Nicolaysen (1879:231; men se også Petersen 1957:294) at det ble funnet rester av likbrann i 34 anlegg. Ved finlesing av innberetningen med tilhørende innsamlet materiale går det imidlertid frem at det mangler bein i 12 anlegg. Hvorvidt deler av materialet fra anleggene ikke ble innsamlet, er ikke mulig å avgjøre, men det kan se ut til at rester av kull er benyttet som indikasjon på tilstedeværelse av likbål. Fire graver (tre rundhauger og en firkantet steinlegning) frembød ikke noe av arkeologisk interesse, mens det kun ble funnet kull i fire gravanlegg (tre rundhauger og en firkantet steinlegning). Kull og bein ble påvist i ni gravanlegg (åtte rundhauger og en rund steinlegning). I 18 av 34 anlegg ble det funnet oldsaker; alene (to tilfeller), sammen med kull (to tilfeller) eller med brente bein og kull (14 tilfeller). Det samlede tallet oldsaker var imidlertid lite, og i 14 av de 18 anleggene var det kun en til to gjenstander. Interessant nok var det også noen gjenstandskategorier (kniv, nøkkel og pilspiss) som går igjen på både Her-Sau/Sveinhaug og på Skillingstad. Et annet likhetstrekk er plasseringen av gjenstandene, som regel usentralt plassert i anlegget. I haug 5 på Her-Sau ble for eksempel en nøkkel funnet sju fot N-NØ for sentrum, mens et leirkar sto 11 fot Ø-NØ for sentrum. I haug 18 lå det bein i sentrum, mens et knivblad lå 4,5 fot S for sentrum og høyere opp i fyllmassene, mens det i haug 19 var spredte kull sentralt, men også en pilspiss

(Nicolaysen 1879). Her-Sau/Sveinhaug er imidlertid ikke de eneste områdene med funntomme graver i Øst-Norge. På Veien, i Ringerike, Buskerud lot Oluf Rygh undersøke 87 hauger i 1870 og 1875. 23 av disse var helt funntomme, mens fem ikke inneholdt rester av bein og kun et enkelt oldsaksmateriale. I tillegg var flere av gravene med beinrester enkelt utstyrt med gjenstandsmateriale som fragmentariske leirkar-skår eller enkelte jerngjenstander som kniver/beslag. Gjenstandene lå også ofte usentralt plassert i haugen (Gustafson 2016:katalogdel 85 og tabell 4.2.4 a).

I Tabell 4.1 vises en oversikt over daterte hauger fra Skillingstad, By, Gardberg og Her-Sau/Sveinhaug. Gardberg-feltets yngste funn er en rektangulær spenne fra merovingertid, mens det ikke er kjent vikingtidsfunn, noe som igjen er en parallell til situasjonen på Skillingstad. Her-Sau/Sveinhaug-feltet fremstår på lik linje med Skillingstad og Gardberg som et funnfattig gravfelt selv om det er snakk om hauger og ikke røyser. I en gjennomgang av den arkeologiske litteraturen som definerer arkeologiske termer, finner da også Terje Gansum (2004:106–107 med videre referanser) at den eneste forskjellen på haug og røys at sistnevnte utelukkende er bygd av stein. Bortsett fra bruken av konstruksjonsmateriale er det god grunn til å forstå konstruksjonene synonymt. I en studie av haugen som gravplass i norrøne skriftlige kilder finner likevel Magnus Rindal (2004:194) at kildene ser ut til å regne røyser som mindre ærefulle graver. I middelalderske lovtekster er det blant annet kun udøpte som blir gravlagt i ur og stein. Kun By-feltet skiller seg ut med henblikk på funnforholdene, da funnrikdommen i vikingtid er en helt annen enn i forutgående perioder. Vikingtidsgraver er ikke kjent fra de tre andre feltene. Som tabellen viser, er det et problem at gravene uten daterbare gjenstander og skjelettmateriale sjelden er radiokarbondatert, slik at de med vanskelighet lar seg innplassere i tid. Fenomenet er tilsvarende for britiske kontekster (Bradley 2016:40).

Periode	Skillingstad basert på C-14	By basert på gjenstandskronologi	Gardberg basert på gjenstandskronologi	Her-Sau/Sveinhaug basert på gjenstandskronologi
Eldre jernalder, generelt	-	20	4 (+15 ²)	23
Førromersk jernalder	5	-	-	1
Romertid	2	14	4	1
Folkevandringstid	5	3	4	1
Merovingertid	2	9 (10)	1	4 ³
Vikingtid	-	47 (52)	-	

Tabell 4.1. Oversikt over funn fra gravfeltene på Skillingstad, By, Gardberg og Her-Sau/Sveinhaug. Tall i parentes markerer usikre graver.

2 Dette er 15 graver utgravd av Wenche Slomann, som alle var funntomme foruten enkelte brente bein.

3 Fire graver er tidfestet til merovingertid, men gjenstandsinventaret er enkelt, og det kan ikke utelukkes at enkelte av gravene er fra vikingtid.

Som et annet eksempel fra innlandet vil jeg nevne Anders Loranges gravninger ved Raknehaugen. Foruten gravningen i selve storhaugen (se Skre 1997) kan nevnes undersøkelser på nabogårdene Ljøgot og Smedengen. Fra Ljøgot ble det ikke innlemmet funn fra Loranges samling da denne ble overtatt av Universitetets Oldsaksamling i 1890, så disse må ha vært funntomme (Skre 1998:191–198). I Loranges samling nevnes to gravfunn fra Smedengen i Hovin sogn som kan fungere som sammenlikning. I sin innberetning om arbeidene i 1869 skriver Lorange at han grov ut 12 hauger på Smedengen, men «*i dem alle laa der brendte Ben spredte paa et Lag af Kul. Kun i en af dem fandtes en Glasperle*». Dette er altså snakk om gravhauger med et ensartet og funnfattig inventar.

Også utgravninger fra det siste tiåret rommer flere eksempler på funntomhet. Både på Stillinga i Bamble (Rødsrud 2017) og på Hesthag i Arendal (McGraw 2018) er det gravd ut forseggjorte, men funntomme, gravhauger. Haugene lå begge steder i tilknytning til forhistoriske veisystemer og eldre dyrkingsjord, og kan antas å være reist som minnesmerker for et forhistorisk landnåm eller rituelt oppførte monumenter over de døde, uten at deponering av beina var sentralt.

4.6 HAUG- OG RØYSBYGGING I SKRIFTLIGE KILDER

I skriftlige kilder blir hauger, og det å bygge hauger, omtalt. Ordene haug og grav står i nær forbindelse til hverandre på runeinnskrifter, men de er ikke synonyme. Gansum (2004:94–96) fremhever i den sammenheng at oversettelsen også kan være preget av mer moderne forståelse av gravhauger. Det vanligste ordet for haug i skriftlige kilder er *haugr*, som etymologisk henger sammen med adjektivet *hár*, og betyr haug. Ordet kan brukes dels om en naturformasjon og dels om hauger benyttet som gravplasser og er kontekstavhengig (Rindal 2004:194). Runesteinen ved en bro ved Broby i Täby, Stockholm kan fungere som et eksempel på at relasjonen var uavklart. Innskriften på runesteinen forteller at tre brødre reiste en haug og bygde en bro til minne om sin avdøde far som døde på vei til Jerusalem (Selling 1980:282). Dette skulle tyde på at en haug kunne reises uten tilstedeværelse av sporbare rester etter mennesker eller dyr.

Eggjasteinen er et eksempel på bruken av begrepet kenotaf (introduert i kapittel 4.3). På denne steinhellen, som ble løftet opp av jorden under pløying på gården Eggja i Sogndal i 1917, viste det seg å være risset runer på undersiden, skjult ned i jordsmonnet.

Første linje av inskripsjonen tyder i Ottar Grønneviks tolkning: Over mine (nærmeste) kastet den ville (= havguden Ægir) nåsjø (= dødsbølge). Keipene ble slitt i stykker for dem i den borttrøtte (= slitne) mastetoppen. Runene skildrer altså et forlis med båt, nærmere bestemt et rigghavari der materialet i masta har gitt etter og en stor bølge har slått over båten, slik at den kantret. Under steinen ble det kun funnet et ildstål, et stykke flint og en kniv, men ingen levninger av menneske(r). Håkon Shetelig, som foretok gravninger på stedet etter at det var avdekket, mente at det måtte være rester etter en ubrent begravelse (Magnus 1988:346; Herschend 2009:21–24 med videre referanser), mens andre igjen har fokusert på at nedgravningen var så grunn at det virker lite sannsynlig at noe lik kan ha blitt plassert under steinhellen. Mangelen på skjelettresten har fått flere forskere til å tolke den som en minnegrav etter de avdøde i skipsforliset (Magnus 1988).

I Harald Hårfagres saga (Snorri 1997:kapittel 8) fortelles det at kongene Herlaug og Rollag hadde bygd på en haug i tre somre. Den sto altså tom før Herlaug selv lot seg begrave i den da Harald Hårfagre for mot dem med hær. På tilsvarende vis skal også Olav Geirstadalv ha latt bygge en haug for sitt eget ettermæle etter at han drømte at han selv skulle dø i en pestepidemi, ifølge Olav den helliges saga kapittel II, 5 i *Flatøyjarbók* (Ellis 1968 [1943]:101). Hauger som ikke inneholder graver, er godt kjent og bekreftet gjennom utgravninger (Richards mfl. 1995; Gansum 2004:100; Gustafson 2016). I enkelte tilfeller kan nok ferdigpreparerte hauger tiltenkt som grav ikke ha blitt tatt i bruk, men like gjerne kan det være at monumenter er konstruert i lys av en gravleggingstradisjon der ritualene rundt konstruksjonen og minnet har hatt forrang fremfor de fysiske levningene av et menneske. Et annet eksempel er nedtegnelsen i Gulatingsloven om forbudet mot å gjøre haug i tekstdelen som omhandler blot. Dette kan antyde at hauger kun ble reist for kultisk og rituell bruk uten tilknyttede graver (Gansum 2004; Rindal 2004).

Klas Göran Selinges (1980:282) «klassiske» forklaring av gravanlegget ved Broby som en kenotaf uten kultisk forankring blir noe enkel, for oppføringen av haugen bør forstås som en rituell handling i seg selv. Haugen ble dessverre fjernet uten arkeologisk undersøkelse, men selv om oppbygning og innhold ikke kan undersøkes, er det ingen grunn til å tro at den ikke er oppført med andre hauger som forbilde. Hauger og formodentlig røyser ble oppført i et system der minnesmerkets betydning var klar for alle aktørene som opplevde det i samtiden. De skriftlige kildene gir mange opplysninger om både naturlige og

menneskeskapte hauger. Det synes imidlertid klart at gravplass og makt-/eiendomssymbol i landskapet var de viktigste funksjonene (Rindal 2004).

Det er flere språklige overveielser, sagatekster, rune-innskrifter og kanskje særlig lovttekster som er viktige for tolkningen av gravhauger som eiendoms- eller odelsmarkør. Det finnes f.eks. en rekke sagatekster som omtaler ulike former for forfedredyrking av hauglagte eller hauger (Ellis 1968 [1943]:102–103). Med grunnlag i eldre kultpraksis henvises det gjerne til at haugbonden – altså den som driver gården – er arveberettiget på grunn av sitt slektskap til den hauglagte (Zachrisson 1994:220–221). I Magnus Lagabøtes landslov brukes uttrykket *haugóðal*, som betyr nedarvet eiendomsrett til gravhaug og det som finnes i den (Rindal 2004:199). Den døde arvinger kan altså ha fått bygd haug som vitnemål om sin legitime rett til de besittelser de har arvet. Med denne bakgrunn kan haug- og røyskonstruksjoner forstås som manifestasjoner av arverett (Zachrisson 1994:226–232). Haugen på gården kan dermed knytte den *døde til jorden*, og gjennom sin rett til arv etter den døde knytter *arvingen* seg selv til *jorden* og gården ved å bygge haug etter sine forfedre (Skre 1998:295). Likevel trenger ikke arv å følge av død, og Gansum (2004:198–200) kritiserer Skre og Zachrisson for ikke å åpne for alternative tolkninger som fjerner seg fra haugen som gravsted i vår moderne betydning. Til tross for sin kritikk fremfører ikke Gansum noen alternative hypoteser. Petersson (2015:89) hevder på sin side at «*att uppföra gravar även om dessa aldrig kom att innehålla några mänskliga kvarlevor, verkar ha varit olika sätt att markera sina rättigheter till viss mark, att visa sambandet med tidigare generationer men också att visa sina anspråk inför framtiden*». Hvis et slikt tankesett legges til grunn, kan symbolikken i oppføringen av et minnemonument ha hatt like stor rituell betydning som nedleggelse av gjenstander og levninger etter den døde.

Gansum (2004:198–200) peker videre på at det finnes belegg for hendelser i forbindelse med hauger som ikke var knyttet til haugen som grav. Hauger ble for eksempel brukt ved kongehyllinger og utnevnelser av jarler. Å sitte på haug (ha høysete på haug) kan synes å være en del av embetet og maktutøvelsen for en høvding. Å sitte på haug er imidlertid også forbundet med ideer om å kunne innhente kunnskap, styrke og kraft fra de døde (Ellis 1968 [1943]:119, 146). Tinginstitusjonen kunne også kobles til hauger, og flere hauger som vi ikke vet om inneholder noen grav, kalles Tinghaug (Gansum 2004:306; Rindal 2004:198–199).

4.7 MINNESMERKER I LANDSKAPET

Det å finne tomme graver kan være en positiv utfordring som reiser nye spørsmål og tvinger arkeologer til å tenke i nye baner. Hvorfor ville man investere så mye arbeid i en haug/røys uten grav? Har gravminnet alltid vært uten begravelse, eller har gravrøverne fått med seg alt som var å finne? Det siste virker lite sannsynlig, da tidligere forskning viser at gravrøvere sjelden fikk med seg alt av gjenstander, samt at flere av røysene på Skillingstad ikke hadde synlige plyndringsspor. Røysene på Skillingstad ble undersøkt svært møysommelig uten at dette resulterte i funn. Ved flere andre tilfeller er det funnet såkalte anlegg uten grav (se kapittel 4.5), og selv om disse tradisjonelt er gitt en tolkning som kenotaf, er det god grunn til å forstå både hauger, røyser og andre monumenter som viktige minnesmarkeringer.

I dette tilfellet virker det likevel mest sannsynlig at røysfeltet bør knyttes til et område der folk ferdes, og til ferdsele gjennom landskapet. Det er kjent et kokegropfelt på nærmeste bakketopp ca. 300 meter sør for gravfeltet, og nærmeste forhistoriske gård kan ha ligget på samme høydedrag eller eventuelt tett ved dagens tun på Skillingstad. Videre løper en bekk gjennom landskapet som kan ha blitt brukt til å frakte varer, og ikke minst kan man regne med at veien som løper forbi vestsiden av gravfeltet på kart fra 1820, kan være av langt eldre dato og knytter sammen ferdsele mellom gårder som By, Skillingstad, Norderhov og Løten Prestegård (se figur 2.10 i kapittel 2 i denne boken). Det å knytte monumenter som gravhauger til ferdseleårer er et godt kjent fenomen, fordi det har vært viktig at haugene har blitt sett av de reisende, og slik har inngått i den daglige ferdsele i landskapet. Gjennom å være synlige markører i et landskap vil betydningene tilknyttet haugene stadig ha blitt bekreftet og videreført. Et monument kan i så måte vise til eierskap i landskapet og være en måte å fremstille eller gi inntrykk av makt og prestisje på overfor de veifarende.

Trolig er det vår egen forutinntatthet og et ønske om å finne oldsaker som gir spesielle forventninger ved undersøkelse av gravhauger. Nettopp betegnelsen «gravhaug», og ikke kun «haug», sier mye om våre forventninger og vår fortolkning av anleggenes betydning (se også Ramqvist 1992:157; Gansum 2004:73–90, 105–115). Antakelig har det også vært en måte å skille mellom hedenske og kristne begravelsesskikker på for forskere i arkeologifagets barndom (Dommasnes 1997:137). I jernalderen har hauger og røyser trolig hatt flere ulike betydningsnivåer, og ritualer i tilknytning til haugkonstruksjonen kan ha vært vel så viktig

for å befestе betydningene som tilstedeværelsen av en grav. Røysene på Skillingstad kan ha blitt anlagt for å være godt synlige monument langs en ferdselsåre. Det første anlegget kan ha vært knyttet til en bestemt stamfar. Etter hvert som feltet ble utvidet, fikk det et meget homogent uttrykk, og trolig har oppføringen av nye anlegg spilt på betydninger tilknyttet andre begravelser og har derigjennom vært med på å binde stedet til forfedrene og slektens rett til landområdet. I et slikt perspektiv har ikke deponeringer av levninger etter avdøde i anlegget vært avgjørende. Monumentene har fungert opprettholdende for bruken av feltet, ved at stadig nye anlegg ble oppført på samme plass, for igjen å forsterke det symbolske uttrykket overfor lokalsamfunnet (Artelius 2000). Følgelig har det likevel gitt mening å investere tid og ressurser i møysommelige røyskonstruksjoner uten overlappning som har dekket en flate på 10 700 m² (den utgravde delen av feltet jf. kapittel 3 i denne boken). Funntomheten som preger denne typen graver, fremtrer i kontrast til de rikt utstyrte gravene med utstyr som peker mot definerte roller i det levde liv. Kanskje skal de funntomme gravene oppfattes som symbolske uttrykk for at tilværelsene som måtte vente de døde, var av en annen karakter enn den jordiske.

En mulig tolkning er at disse gravene eller gravliknende monumentene ikke representerer det øvre sosiale sjikt, men snarere avspeiler et fellesgravfelt for mennesker av lavere sosial rang. Størrelsen på røysfeltet kan i så måte også forsterke en slik tolkning. Det er ikke påvist noen gårdsbebyggelse blant røysene på feltet, og de langt over 100 gravene kan tenkes å avspeile et gravfelt som representerer mer enn gravene fra et enkelt gårdsanlegg, slik de for eksempel er funnet på Jæren (Petersen 1933; Rønneseth & Stylegar 2001). Det er dermed fristende å forestille seg at dette er et fellesgravfelt for jevnbyrdige mennesker som har tilhørt en omegn på størrelse med sognene til de eldste skandinaviske middelalderkirkene (Christie 1983; Brendalmo 1989; Kieffer-Olsen 2004; Reitan 2006).

4.8 AVSLUTNING

Røys- eller haugbygning er et kollektivt uttrykk, og et fellesskap har stått bak konstruksjonen. Handlingsettene som ligger bak konstruksjonen, kan likevel ha variert. Slik sett behøver ikke det å legge opp en røys/haug å være rituelt betinget, men sammenhengen som røysene/haugene ligger i, og deponeringene i dem, gjør dem rituelle. Slike konstruksjoner er bygd tusenvis av ganger, og formen er i så måte manifestert i landskapet. Haugene skaper

minner om andre tider, og en strategisk plassering ville gjøre dem konstant til stede i rommet. Som orienteringspunkter har de dermed vært med på å opprettholde en symbolikk for menneskene som ferdes i landskapet. Konstruksjonene som har fått minst oppmerksomhet, men voldt størst bekymringer, er anlegg uten graver. Som vist gjennom teksten er dette langt fra noe uvanlig fenomen, og de fleste felt med både hauger og røys har anlegg uten bein eller et funnfattig inventar. Dette antyder at konstruksjonen og den symbolske betydningen av monumentet har vært vel så viktig som deponeringen av rester etter den døde. Ofte kan graver med bein eller andre spor etter begravelse tilknyttes enkelte av anleggene, og de skriftlige kildene hentyder at haug og grav ofte har en sammenheng. Kanskje har det vært nok å etterape formen og den formodentlig ritualiserte oppbygningen av anlegget som et ledd i ritualene rundt liv og død i det fortidige samfunnet.

De funnfattige røysene kan på mange måter minne om minnelunder fra vår egen tid, der monumentene fremtrer ensartet og asken fra de døde er spredd med vinden. Spredningen i tid på Skillingstad forteller at det ikke er en minnelund over en enkelthendelse, men det helhetlige inntrykket og konstruksjonen av nye røys innenfor et mønster antyder likevel at menneskene som bygde dem, har ivaretatt en fellesskapsfølelse gjennom en bestemt uttrykksform. Ved å løfte blikket vekk fra de rikest utstyrte anleggene og gjennom et nytt fokus på de funnfattige og noen ganger helt tomme monumentene er det her forsøkt å blåse liv i et noe uteglemt fenomen. Enkle monumenter uten synlig grav synes å ha spilt en stor rolle på både Skillingstad og flere andre gravfelt i den eldste delen av jernalderen. Kanskje var det en mer dagligdags kategori av graver som lå bevart på Skillingstad. En type enkle graver som alltid vil havne i skyggen av de rike og fremtredende gravene, men som ikke desto mindre bør trekkes frem i lyset: «It would be wrong to limit the discussion to the comparatively rare instances in which human remains survive» (Bradley 2016:38). Alternativt kan røysene forstås som spor etter ritualer utført i forbindelse med bruken av stedet, enten knyttet til eiendomsrett til stedet eller snarere i et fruktbarhetsperspektiv (Petersson 2015). I fremtiden bør slike ikke-normative anlegg gis ytterligere oppmerksomhet for å få et enda bedre innblikk i ritualene som har foregått på stedet. Naturlige fokuspunkter burde være å åpne større flater for å fange opp aktiviteter utover de synlige monumentene, og på gravfelt med kremasjongraver bør det letes nøyere etter kremasjonsplassene.

4.9 ABSTRACT: MAN OVER BOARD – ON MISSING SKELETAL REMAINS, LACK OF ARTEFACTS AND THE SYMBOLIC MEANING BEHIND CAIRN AND MOUND CONSTRUCTIONS

This paper builds on the results from the excavation of the field of cairns at Skillingstad (see chapter 3). There are four topics that will be discussed in particular: Do the cairns represent graves, clearance or something else? How should the lack of skeletal remains be interpreted? How should the lack of artefacts be interpreted? How should the symbolic meaning of memorial features in the landscape be understood?

As shown throughout the text cairn and mound constructions with a lack of both skeletal remains and artefacts are far from uncommon. This suggests that the construction and the symbolic significance of the monument have been as important as the deposition of remains of the dead. Perhaps mimicking the form and presumably ritualized construction of the cairn/mound as part of the rituals of life and death in the past society has been sufficient when erecting monuments. Simple monuments with no visible grave appear to have played a major role at Skillingstad and several other burial fields in the early Iron Age. The cairns are interpreted as a more mundane category of graves, but alternatively, they can be understood as traces of rituals performed at the site.

4.10 LITTERATUR

Andersen, Harald

1951 Tomme høje. *KUML. Årbog for jysk arkæologisk selskab* 1:91–135.

Appelgren, Katarina og Anders Nilsson

2007 Gravar och symboliska begravningar. I *Gården, tingen, graven : arkeologiska perspektiv på Mälardalen*, redigert av Johan Anund, s. 107–132. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter vol. 71.

Arcini, Caroline, Elisabeth Höst og Fredrik Svanberg

2007 Gravar, bålplatser och två bronsåldersfamiljer i Gualöv : studier av en gravmiljö. *Vägar till Vetland : en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f. Kr.*, redigert av Magnus Artursson, s.107–168. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Artelius, Tore

2000 *Bortglömda föreställningar: begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*. GOTARC Series B Gothenburg archaeological theses vol. 15. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Bennett, Agneta

1987 *Graven : religiös och social symbol : strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälaronrådet*. Theses and papers in North-European archaeology 18. Stockholm.

Björkhager, Viktoria

1992 Kenotafer – Finns de? En undersökning av gravmaterial från Uppland och Södermanland, Upublicert CD-uppsats Uppsala Universitet, Uppsala.

Bradley, Richard

2016 Selective representations and the archaeology of the other dead. *Current Swedish Archaeology* 24:37–42.

Brendalsmo, Jan

1989 *Peterskirken : dens kirkegård og det eldste Tønsberg*. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg, vol. 2. Riksantikvaren, Tønsberg.

Bruck, Johanna

2009 Women, Death and Social Change in the British Bronze Age. *Norwegian Archeological Review* 42:1–23.

Chapman, John

2000 *Fragmentation in archaeology: people, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. Routledge, London.

Chapman, John og Bisserka Gaydarska

2007 *Parts and wholes: fragmentation in prehistoric context*. Oxbow Books, Oxford.

Christie, Håkon

1983 Den første generasjon kirker i Norge. *Hikuin* 9:93–100.

Dommasnes, Liv Helga

1997 *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk : 1 Undersøkelser på et gravfelt på Vereide i Gloppen, Sogn og Fjordane*. Arkeologiske rapporter, vol. 21. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.

Eliade, Mircea

1998 *Sjamanisme : henrykkelsens og ekstasens eldgamle kunst* Oversatt av Eirik Ringen. Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase. Pax, Oslo.

Ellis, Hilda Roderick

1968 [1943] *The road to hel : a study of the conception of the dead in Old Norse literature*. Cambridge University Press, London.

Ericsson, Alf og Janis Runcis

1995 Gravar utan begravningar. I *Teoretiska perspektiv på gravundersökningar i Södermanland*, redigert av Alf Ericsson og Janis Runcis, s. 31–40. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, Skrifte , vol. 8. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

- Fahlander, Fredrik
2016 The materiality of the ancient dead. Post-burial practices and ontologies of death in Southern Sweden AD 800–1200. *Current Swedish Archaeology* 24:137–162.
- Fowler, Chris
2004 *The archaeology of personhood: an anthropological approach*. Themes in archaeology. Routledge, London.
- Frisberg, Kajsa Häringe
2005 Where Are the Dead? Empty Graves from Iron Age Uppland. I *Dealing with the dead: archaeological perspectives on prehistoric Scandinavian burial ritual Skrifter*, redigert av Tore Artelius og Fredrik Svanberg, s. 143–158. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar, vol. 65. National Heritage Board, Stockholm.
- Gansum, Terje
2004 *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Gotarc Series B., Sollentuna.
- Gustafson, Lil
2016 *Møter på Veien: kultplass gjennom 1500 år: et maktsenter på Ringerike i eldre jernalder*. Portal forl. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Kristiansand/Oslo.
- Hansen, Fredrik Bratlie
2012 Rapport fra arkeologisk registrering i forbindelse med Statens vegvesens reguleringsplan for Riksvei 3/25 Løten–Elverum kommune. Hamar.
- Hansson, Martin
2008 En gammel grävning, ett kulthus och ett antikvariskt problem. I *Gropar & monument. En vänbok till Dag Widholm*, redigert av Joakim Goldhahn, s. 147–169. Kalmar studies in archaeology, vol. IV. Kalmar.
- Helms, Mary W.
1998 *Access to origins: affines, ancestors and aristocrats*. University of Texas Press, Austin, Tex.
- Herschend, Frands
2009 *Mellan tal och skrift: essäer om runinskrifter*. Occasional papers in archaeology, vol. 48. Uppsala universitet, Uppsala.
- Hoggett, Richard
2010 *The archaeology of the East Anglian conversion*. Anglo-Saxon studies, vol. 15. The Boydell Press, Rochester, New York.
- Holck, Per
1986 *Cremated bones: a medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials*. Antropologiske skrifter, vol. 1. Avdeling for anatomi, Institutt for medisinske basalfag, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Holm, Ingunn
2015 En modell for organiseringen av landskapet i østnorske dalstrøk i middealder og historisk tid. *Primitive tider* 17:25–33.
- Hougen, Bjørn
1924 *Grav og gravplass: eldre jernalders gravskikk i Østfold og Vestfold*. Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-filos. klasse, vol. 1924:6. I kommission hos J. Dybwad, Kristiania.
- Häggeström, Leif
2007 Monument eller liklös grav? Om tolkninger av gravar och monument utan tydelig gravläggning. I Öggestorp & Rogberga. Vågar till småländsk förhistoria, redigert av Leif Häggeström. Jönköpings läns museum, Jönköping.
- Jones, Andy M.
2008 Houses for the dead and cairns for the living; A reconsideration of the early to middle Bronze Age transition in South-West England. *Oxford Journal of Archaeology*, 27(2), 153–174. doi:10.1111/j.1468-0092.2008.00302.x
2012 Going west: ceremony, barrows and cairns in the south west peninsula In W. J. Britnell & R. J. Silvester (Red.), *Reflections on the past, essays in honour of Frances Lynch*, s. 172–193. Cambrian Archaeological Association.
- Kaliff, Anders
1997 *Grav och kultplats: eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun: archaeological studies / Uppsala University Institute of North European Archaeology, vol. 24. Department of Archaeology, Uppsala.
- Kaliff, Anders og Terje Oestigaard
2004 Cultivating corpses. A Comparative approach to Disembodied Mortuary Remains. *Current Swedish Archaeology* 12:83–104.
- Kieffer-Olsen, Jakob
2004 Tidlige kirkegårde. Struktur og gravskik. I *Kristendommen i Danmark før 1050: et symposium i Roskilde den 5. –7. februar 2003*, redigert av Niels Lund, s. 174–180. Roskilde Museums forl., Roskilde.
- Kjelland, Arnfinn
1996 *Bygdebok for Lesja: 3: Gards- og slekthistorie for søre del av Lesja hovudsokn*, vol. 3. Lesja kommune, Lesja.
- Kraft, Anders
2005 Røjningsrøsen som transitionsmonument: en diskussion kring gravar i røjningsrøseområden. I *Texter kring ting och tid: arkeologiska fenomen i Kronobergs län*, redigert av Per Lekberg, s. 95–114, Växjö.

- Løken, Trond
1975 *Utgravning på gravfelt ved Løvik, Aukra, Møre og Romsdal*. Rapport. Det Kongelige norske videnskabers selskab. Museet, vol. 1974:7, Trondheim.
- Magnus, Bente
1988 Eggjasteinen – et dokument om sjamanisme i jernalderen? I *Festskrift til Anders Hagen*, redigert av Svein Indrelid, Sigrid Kaland og Bergljot Solberg, s. 342–356. Arkeologiske skrifter fra Historisk museum, Universitetet i Bergen, vol. 4. Bergen.
- Mansrud, Anja
2004 Å dyrke de døde – knoklenes metaforikk i jernalderens branngravskikk. *Primitive tider* 7:23–34.
2008 “Stykkevis og delt” – noen refleksjoner omkring forholdet mellom kropp, identitet og personoppfatning i det førkristne samfunnet. I *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, redigert av Konstantinos Chilidis, Julie Lund og Christopher Prescott, s. 385–395. Oslo arkeologiske serie, vol. 10. Unipub, Oslo.
- Martens, Irmelin
1969 Gravfeltet på By i Løten, Hedemark. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1965–66:11–148.
- McGraw, Jessica
2018 HESTHAG C7. Fra åker til gravplass i eldre jernalder. I *Kystens steinalder i Aust-Agder: arkeologiske undersøkelser i forbindelse med ny E18 Tvedestrand-Arendal*, redigert av Gaute Reitan og Lars Sundström, s. 409–422. Cappelen Damm akademisk, Oslo.
- McKinley, Jacqueline I.
1997 Bronze Age ‘Barrows’ and Funerary Rites and Rituals of Cremation. *Proceedings of the Prehistoric Society* 63:129–145.
- Melheim, Anne Lene
2001 Gjennom ild og vann: graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge, A.L. Melheim, Oslo.
- Nicolaysen, Nicolay
1879 Udgravninger i Holt, Vardal og Ringsaker 1878. C. Ringsakers sogn. *Foreningen til norske fortidsmindersmerkers bevaring. Aarberetning* 1878:222–232.
- Petersen, Jan
1924 Bosætningsforholdene paa Romerike i jernalderen. *Historisk Tidsskrift. Rekke V, vol. 5*.
1933 *Gamle gårdsanlegg i Rogaland fra forhistorisk tid og middelalder*. Serie B: Skrifter XXIII. Institutt for sammenlignende kulturforskning.
1957 Hedemarken i hedensk tid. I *Hedmarks historie: første fellesbind*, redigert av R. W. Halvorsen, s. 261–356. Hedmark historielag, Hamar.
- Petersson, Maria
2015 *Farstorp – ett röjningsröseområde i långtidsperspektiv. Småland, Nässjö kommun, Barkeryds socken, Kramsäng 1:2 och 1:11 samt Ryssby 2:11. RAÄ* 287, 295, 358, 362, 363, 364, 371. RAPPORT 2015, vol. 116, Statens historiska museer, Linköping.
- Pettersen, Kristian og Rolf Scheen
1977 *Fortsatt utgraving, 1975 og 1976, på gravfeltet ved Ingridsteinen, Løvik, Aukra, Møre og Romsdal*. Rapport. Det Kongelige norske videnskabers selskab. Museet, vol. 1976:1, Trondheim.
- Ramqvist, Per H.
1992 *Högom the excavations 1949–1984*. Archaeology and environment 13. Högom part 1. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.
- Reitan, Gaute
2006 Faret i Skien; en kristen gravplass fra vikingtid og nye innblikk i tidlig kirkearkitektur. *Viking* 69:251–274.
- Renck, Anna Maria
2000 Den helgade makten – ritualen som dokument, redigert av Lars Ersgård, s. 209–227. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter, vol. 31. Riksantikvarieämbetet's förlag, Stockholm.
- Richards, Julian D., Marcus Jecock, Lizzie Richmond og Catherine Tuck
1995 The Viking Barrow Cemetery at Heath Wood, Ingleby, Derbyshire. *Medieval Archaeology* 39(1):51–70.
- Rindal, Magnus
2004 Haugen som gravplass, kultstad og maktsymbol i norrøne skriftlege kjelder. I *Halvdanshaugen: arkeologi, historie og naturvitenskap*, redigert av Jan Henning Larsen og Perry Rolfsen, s. 193–202. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter, vol. 3. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.
- Rødsrud, Christian Løchsen
2003 Fattige graver – komplekse ritualer?: rituelle uttrykk og endringsaspekter i jernalderens begynnelse belyst gjennom graver i Østfold. Oslo.
2004 Gravfelt fra førromersk jernalder og overgangen til romertid. I *Mellom himmel og jord: foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran, 31. januar–2. februar 2002*, redigert av Lene Melheim, Lotte Hedeager og Kristin Oma, s. 274–290. Oslo arkeologiske serie, vol. 2. Unipub, Oslo.
2017 Stillinga. En lokalitet med to gravhauger, ardspor og et hulveisystem. I *E18 Rugtvedt-Dørdal: arkeologiske undersøkelser av lokaliteter fra steinalder og jernalder i Bamble kommune, Telemark fylke*, redigert av Steinar Solheim, s. 557–588. Portal, Kristiansand/Oslo.

- Rønneseth, Ottar og Frans-Arne Stylegar
2001 Gard og gjerde : faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap. I *“Gard” und Einfriedigung*. Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger.
- Selinge, Klas-Göran
1980 Fra Heidnum haugi eller vad kallades gravarna? I *Inventori in honorem : en vänbok till Folke Hallberg*, redigert av Åke Hyenstrand, s. 288–297. Sektionen för fornminnesinventering, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Shetelig, Håkon
1912 *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens Museums Skrifter. Ny række, vol. B. 2, No. 1. Bergens Museum, Bergen.
- Sigvallius, Berit
1994 *Funeral pyres: Iron Age cremations in north Spånga*. Theses and papers in osteology, vol. 1. Osteological Research Laboratory, Stockholm University, Stockholm.
- Skre, Dagfinn
1997 Raknehaugen. En empirisk loftsrydding. *Viking LX:7-42*.
1998 *Herredømmet : bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr.* Acta humaniora 32. Universitetsforlaget, Oslo.
- Slomann, Wencke
1971 Gravfeltet omkring Einangsteinen i Slidreåsen, Valdres. *Viking 35:11-87*.
- Snorri, Sturluson
1997 Harald Hårfagres saga – Heimskringla. I *Norges Kongesagaer*, redigert av Dyre Vaa, Kjeld-Willy Hansen og John Larsen, s. 57–85. LibriArte, Oslo.
- Solberg, Bergljot
2000 *Jernalderen i Norge : ca. 500 f.Kr.–1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Svanberg, Fredrik
2000 Gravar i röjningsröseområden. De formodade gravarna innom Hanneda RAÄ 77 och problematiken kring röjningsröseområden och gravar i sdra Sverige. I *Arkeologi och paleoekologi i sydvästra Småland. Tio artiklar från Hannedaprojektet*, redigert av Per Lagerås, s. 113–133. Riksantikvarieämbetet, Lund.
- Wangen, Vivian
2009 *Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpsborg, Østfold: et monument over dødsriter og kultutøvelse i yngre bronsealder og eldste jernalder*. Norske oldfunn, vol. XXVII. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Zachrisson, Torun
1994 The Odal and its manifestations in the Landscape. *Current Swedish archaeology 2:219–238*.